

УДК 331.5:334:658.1

<https://doi.org/10.31713/ve1202426>

JEL: G38, J23, M21

Самолюк Н. М. [1; ORCID ID: 0000-0001-8693-8558],

к.е.н., доцент,

Юрчик Г. М. [1; ORCID ID: 0000-0003-1013-6940],

к.е.н., доцент,

Міщук В. А. [1; ORCID ID: 0000-0003-3626-5652],

здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня

¹Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне

МІЖНАРОДНА ТА ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА ПІДТРИМКИ ВЕТЕРАНСЬКОГО БІЗНЕСУ

Війна в Україні, яка суттєво масштабувалася з лютого 2022 року, призвела до значного збільшення чисельності ветеранів війни за рахунок учасників бойових дій (в т.ч. з інвалідністю), які брали участь у відсічі й стримуванні збройної агресії РФ від 2014 року. Тож на сьогодні актуалізується питання їх соціальної адаптації та повернення до мирного життя. Як показує міжнародний досвід, державне сприяння у працевлаштуванні та самозайнятості ветеранів є одним зі стратегічних напрямів соціальної підтримки ветеранів загалом, адже дозволяє розвивати малий та середній бізнес, частково зменшуючи навантаження на фінансування соціальної сфери.

Аналіз найкращих практик застосування ветеранських політик в світі показує, як можна ефективно використати потенціал учасників бойових дій, котрі повертаються з фронту додому. І одним із таких напрямів є саме створення умов для започаткування та розвитку ветеранського бізнесу. У США, Великій Британії, Канаді, Хорватії існують власні інструменти та стратегії підтримки ветеранського бізнесу, які є ефективними та показовими для наслідування. Наприклад, в міжнародній практиці актуальними є програми професійної адаптації ветеранів, що стимулюють відкриття власної справи та надання пільг на франчайзинг. Однак, сліпо імплементувати чужий успіх неможливо, адже є суттєві відмінності у менталітеті населення та економічному розвитку різних країн. Для України було б доцільно поєднати різні інструменти ветеранських політик різних розвинених країн.

Ключові слова: ветерани війни; учасники бойових дій; соціальна адаптація; реінтеграція у суспільство; ветеранський бізнес.

Постановка проблеми. Війна в Україні, яка суттєво масштабувалася з лютого 2022 року, призвела до значного збільшення чисельності ветеранів війни за рахунок учасників бойових дій (в т.ч. з інвалідністю), які брали участь у відсічі й

стримуванні збройної агресії РФ від 2014 року. Аналіз найкращих практик застосування ветеранських політик в світі показує, як можна ефективно використати потенціал учасників бойових дій, котрі повертаються з фронту додому. І одним із таких напрямів є саме створення умов для започаткування та розвитку ветеранського бізнесу. Тому підтримка ветеранського бізнесу розглядається органами влади як один із інструментів реалізації Стратегії переходу військових від військової служби до цивільного життя. При цьому Міністерство у справах ветеранів України має на меті стати «хабом», який модеруватиме процес формування нової державної ветеранської політики [12].

Аналіз останніх досліджень. На сьогодні, концепція ветеранського бізнесу (попри її відносну простоту та зрозумілість) ще досліджується і уточнюється. Результатом систематизації таких досліджень можна вважати визначення ветерана-підприємця, котре сформували Jim-Suleiman S., Ibiameke A., Fenan N., а саме: «ветерани-власники бізнесу – це військові ветерани, які займаються самозайнятістю, започатковують і розвивають бізнес» [25]. Варто відмітити, що і на законодавчому рівні не кожної країни є чітке трактування ветеранського бізнесу, зокрема в Україні воно відсутнє.

Однак, зважаючи на актуальність проблеми інтеграції ветеранів війни у суспільне життя, все більше науковців у своїх дослідженнях приділяють увагу саме даному питанню. Зокрема, в цьому напрямку варто відзначити наукові праці Коленіченко Т. І., Вербицької А. В., Петрик О. Л. [10], Харченко О. І. та Мраморнової О. М. [17], які в своїх роботах розглянули окремі проблеми ветеранів війни, в тому числі їх зайнятості та працевлаштування; Берездецької Л. М. [3], яка розглядала питання професійної адаптації та зайнятості військовослужбовців; Гордієнко Є. П. [5], Тарновської І. В. та Власової В. П. [16], Шевченко А. [18], які у своїх працях зосередили увагу на вивченні вітчизняного та світового досвіду активізації підприємницької ініціативи учасників бойових дій; Краус К. М., Краус Н. М., Ігнатюк А. І. [13], котрі дослідили фінансові інструменти підтримки ветеранських бізнесів; Корінець Р., Гончаренко Л. [12] розробили короткий путівник у світ фермерства для українських ветеранів.

Аналіз наукових публікацій показав, що питання інтеграції ветеранів війни у цивільне життя шляхом започаткування і ведення власного бізнесу залишаються недостатньо розкритими, що потребує їх подальшого дослідження

Постановка завдання. З огляду на вищезазначене, метою даної

роботи є дослідження міжнародного та вітчизняного досвіду з активізації та підтримки підприємницької ініціативи ветеранів війни.

Виклад основного матеріалу. В результаті дослідження систем соціальної адаптації ветеранів війни нами виявлено, що за кордоном одним із ефективних інструментів такої адаптації вважається адаптація через підприємництво. Це не тільки сприяє поверненню ветерана війни у цивільне життя, але й позитивно впливає на розвиток бізнесу в країні. Цілеспрямована, методична та зважена підтримка ветеранського бізнесу притаманна розвиненим країнам із значною кількістю військових, які брали участь у сучасних війнах і конфліктах, таким як США, Великій Британії, Канаді, Хорватії.

Так, за даними Міністерства у справах ветеранів США, в країні проживає близько 19 мільйонів ветеранів. Опитування Megaphone of Main Street: Unsung Entrepreneurs показало, що 9,1% малих підприємств США належать ветеранам, вони генерують 1 трильйон доларів щорічних надходжень і надають роботу майже шести мільйонам американців [28].

За даними Міністерства оборони Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії в 2022 році у Великій Британії проживало 2 мільйона ветеранів Збройних Сил. У 2019 році (відповідно до звіту Федерації малого бізнесу «A Force for Business») у країні функціонувало близько 340 000 малих підприємств колишніх військових, що становило 6% усіх малих підприємств у Великій Британії [22].

Що стосується Хорватії, то на сьогодні там проживає понад 500 тисяч ветеранів, тобто кожен десятий громадянин країни є ветераном [23]. При цьому, більше третини всіх зареєстрованих кооперативів у Республіці Хорватія – це об'єднання хорватських ветеранів війни, тобто вплив ветеранського бізнесу на економіку країни є суттєвим [26].

Водночас в Україні ще на початку 2022 року загальна кількість осіб, на яких поширюються норми Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» становила 851 068 осіб. При цьому, серед учасників бойових дій, найчисельнішою була категорія учасників бойових дій АТО/ООС – 438 834 осіб [2]. За попередніми прогнозами після закінчення війни кількість учасників бойових дій становитиме понад 3 млн осіб. Тому уже сьогодні надзвичайно важливо підібрати ефективні інструменти переходу ветеранів війни від військової служби до цивільного життя.

За даними Міністерства у справах ветеранів, станом на 1 січня 2022 року зареєстровано 12 789 фізичних осіб-підприємців або

самозайнятих осіб з-поміж ветеранів та членів їхніх родин. 50,7% ветеранських бізнесів розміщено у Львівській, Київській, Харківській, Дніпропетровській, Одеській областях та м. Києві (рис. 1).

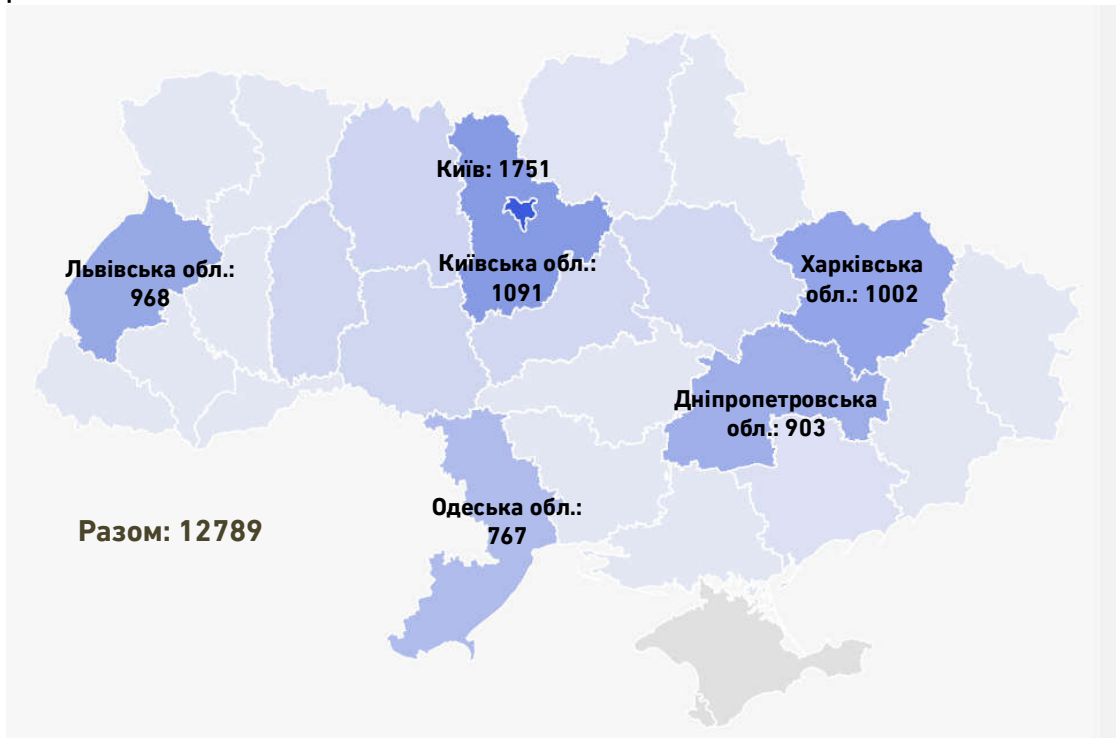

Рис. 1. Ветеранський бізнес за регіонами України (станом на 01.01.2022)

Український ветеранський фонд задля розуміння сприйняття суспільством образу ветеранів та виявлення наявних потреб ветеранів регулярно проводить соціологічні дослідження. Зокрема, у серпні 2022 та січні 2023 року фондом спільно з Соціологічною групою «Рейтинг» було проведено дві хвили опитування «Образ ветерана в українському суспільстві» [7]. Вибірка кожного з опитування включала 1000 респондентів. Опитування здійснювалися методом CATI (Computer Assisted Telephone Interviewing) на основі випадкової вибірки мобільних телефонних номерів. Помилка репрезентативності дослідження з довірчою імовірністю 0,95: не більше 3,1%.

Відтак підтримка ветеранського бізнесу розглядається органами влади в Україні як один із інструментів реалізації Стратегії формування системи переходу від військової служби до цивільного життя на період 2032 року. Варто відмітити значну підтримку суспільством цього інструмента. Результати двох хвиль опитування, показали динаміку зміни ставлення українського суспільства до ветеранського бізнесу (рис. 2). Зокрема на запитання «Чи підтримуєте ви ідею надання пільг ветеранському бізнесу?»

більшість респондентів відповіли схвально, при цьому у 2023 році їх чисельність зросла на 10%.

І хоч пільги для ветеранського бізнесу це лише один з небагатьох інструментів впливу на розвиток підприємництва, але вже з цього результату можна зробити висновки про загалом схвальне ставлення суспільства до державної підтримки ветеранів у бізнесі.

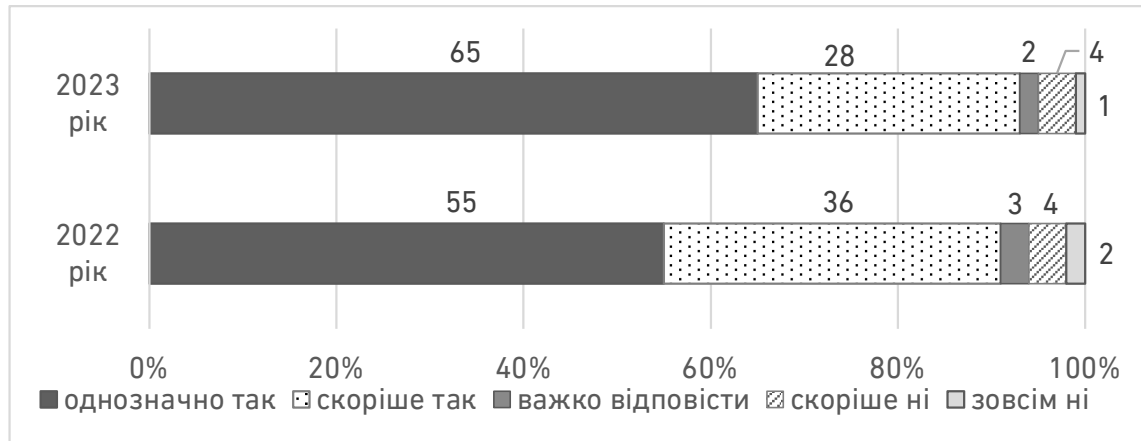

Рис. 2. Відповіді респондентів на запитання «Чи підтримуєте ви ідею надання пільг ветеранському бізнесу?» у 2022, 2023 роках [7]

Однак, щоб забезпечити надання ефективної допомоги суб'єктам ветеранського бізнесу, потрібно, насамперед, оцінити готовність ветеранів до підприємницької діяльності та виявити основні напрями, в яких вони потребують підтримки.

Результати другого онлайн-опитування «Потреби ветеранів» проведеного 6–12 лютого 2023 р. Українським ветеранським фондом, показали, що 63,6% респондентів (з 1247 опитаних) хочуть мати власну справу (рис. 3) [8]. Такий результат є надзвичайно оптимістичним і сумнівним з точки зору практичної реалізації. Висновки про неможливість забезпечення реальної самозайнятості ветеранів зі створенням різних видів підприємств можемо виводити з формулювання питання ініціаторами опитування. Звичайно, «бажання» мати свій бізнес не означає реальну готовність і тим більше практичне втілення цієї ідеї після звільнення зі служби [27].

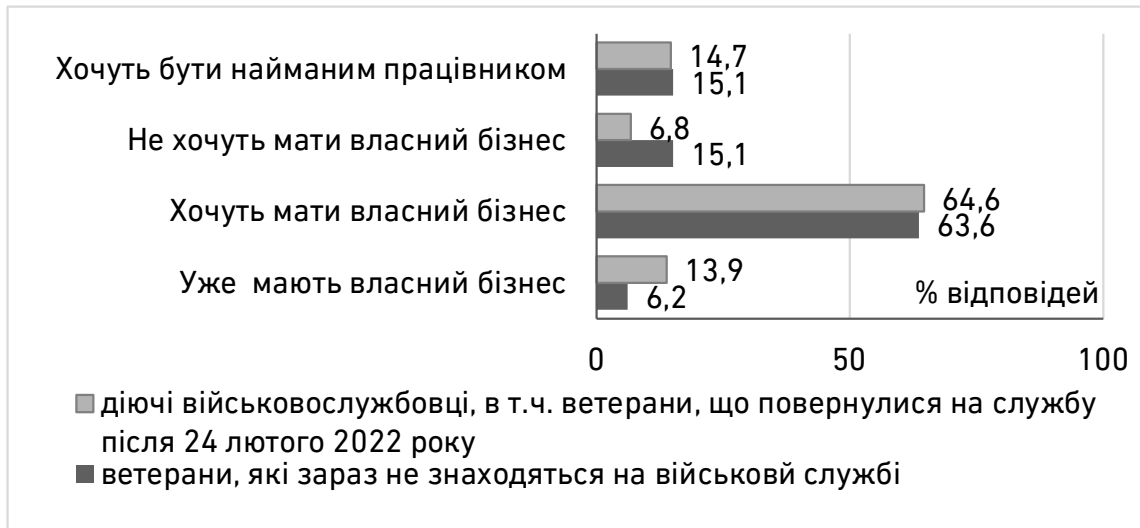

Рис. 3. Ставлення ветеранів війни до започаткування власного бізнесу

Крім того, основною потребою для розвитку бізнесу респонденти виділили потребу в інвестиціях у власний бізнес. Її відмітили 20% респондентів з числа ветеранів, що залишили військову службу, та 26,3% респондентів з числа діючих військовослужбовців [8].

Відтак, надзвичайно важливо проаналізувати досвід підтримки ветеранського бізнесу у розвинених країнах світу, зокрема у США, Канаді, Хорватії, Великій Британії. Доцільно оцінити актуальний стан державної підтримки ветеранського бізнесу в Україні, в тому числі можливості застосування ефективних практик соціальної адаптації ветеранів війни поширених закордоном.

Хорошим прикладом для наслідування можна вважати досвід США щодо обов'язкового залучення ветеранського бізнесу до виконання федеральних замовлень. У 1999 році в США ухвалено «Закон про підприємництво ветеранів і розвиток малого бізнесу». Відповідно до нього, підприємства засновані особами з інвалідністю та ветеранами війни ідентифікуються як клас, «рівний класу підприємств, що належать меншинам і жінкам, для федеральних контрактів». За цим законом головні підрядники повинні додавати ветеранів до своїх субпідрядних робіт. Тобто урядові та корпоративні підприємства вимагають від своїх відділів закупівель витратити певний відсоток коштів на послуги саме ветеранського бізнесу. Відтак, щороку у США на державному рівні виділяють 3% від річних федеральних контрактів на закупівлю в малого бізнесу, який належить ветеранам та захисникам з інвалідністю.

Крім того, уряд США залучений до фінансування ветеранського бізнесу, шляхом надання грантів для самозайнятості ветеранів-інвалідів.

Також у США ветерани війни можуть залучити кошти для започаткування та розвитку власної справи звернувшись до [21]:

- Інвестиційної група «Angel», яка підтримує ветеранів та інвестує на ранніх етапах компанії, засновані та керовані випускниками військових академій США (сума інвестицій від 250 тис. до 1 млн дол. США);

- Фонду венчурного капіталу, який обслуговує ветеранів. Він створений для інвестування в підприємства, які відкриті, належать ветеранам збройних сил США або керуються ними (обсяг інвестицій становить до 3 млн дол. США);

- платформи онлайн-кредитування для ветеранів («Street Shares»), яка призначена для налагодження контакту інвесторів і власників малого бізнесу з метою підтримки ветеранів-початківців або тих, хто розширює свій бізнес (кредит на суму від 5000 до 50 000 дол. США терміном на один, три, п'ять років за ставками до 10%).

Уряд Хорватії з 2015 року заохочує ветеранів створювати та розвивати бізнес в межах соціально-трудоових кооперативів [26].

Найбільшу нішу підтримки ветеранів-підприємців Хорватії займає саме державна політика грантового фінансування бізнесу. Уряд, як на рівні штату, так і на рівні міста, має різноманітні фінансові стимули та програми позик. Зокрема, державні кошти виділяються на: 1) започаткування самостійної підприємницької діяльності; 2) розширення підприємницької діяльності; 3) створення ветеранських кооперативів; 4) збереження ветеранського бізнесу.

Це безповоротне фінансування. Якщо ветеран-підприємець працює не менше 12 місяців і сплачує пенсійний збір, то ці кошти не треба повертати.

У Великій Британії колишній військовий для започаткування або розвитку власної справи може взяти позику до 25 тис. фунтів у межах програми Start Up Loans, започаткованої державним British Business Bank. За програмою банк надає кредити через партнерські неприбуткові організації, серед яких наданням позик для ветеранів займається X-Forces.

В Україні наймасштабнішою державною грантовою програмою підтримки ветеранів стала грантова програма «єРобота», яка охоплює всі сфери діяльності малого бізнесу і спрямована на створення робочих місць. Вказана програма реалізується Міністерством економіки України спільно з Ощадним банком та Міністерством аграрної політики та продовольства [6].

Відповідно до умов програми, учасники бойових дій або особи з інвалідністю внаслідок війни, а також другий з їх подружжя можуть

отримати такі гранти:

1) 250 тис. грн – для ветерана за умови створення одного робочого місця;

2) 500 тис. грн – для другого з подружжя ветерана за умови створення двох робочих місць;

3) 1 млн грн – для ветерана, який має досвід підприємницької діяльності, зареєстрований як ФОП не менше ніж 3 роки, за умови створення чотирьох робочих місць, мінімум 2 з яких займають ветерани.

Гранти у розмірі 500 тис. грн та 1 млн грн надаються за умови співфінансування з отримувачем у співвідношенні 70/30, тобто отримувач гранту має вкласти в свою справу 30% власних коштів, 70% коштів надасть держава у вигляді гранту.

Процедура подачі заявки на отримання гранту спрощена – заявки подаються через портал «Дія» разом з бізнес-планом.

Дотепер переможцями ветеранського компонента «Власна справа» грантової програми «єРобота» стали 88 ветеранів та членів родин учасників бойових дій – вони отримали гранти на 32 млн грн. Зі слів, Дениса Шмигала, прем'єр міністра України, у 2024 р. за програмою «єРобота» урядом планується надати ще 1300 грантів для старту ветеранського бізнесу [14].

Досить потужним джерелом фінансування ветеранського бізнесу є програми Українського ветеранського фонду (УВФ) – бюджетної установи у сфері управління Міністерства у справах ветеранів України. Зокрема, у 2022 році УВФ запустив пілотну програму мікрофінансування «20 тисяч на розвиток власної справи» із загальним бюджетом 10 млн грн. Програма розрахована на 500 аплікантів і діє до завершення воєнного стану. На сьогодні за цією програмою уже відшкодовано більше 5 млн грн.

Також впродовж 2022–2023 років УВФ запущено 8 програм макрофінансування, а саме [11]:

✓ програми ВАРТО, ВАРТО 2.0, ВАРТО: підтримка ветеранського бізнесу, ВАРТО: Золоті руки та ВАРТО «Робити своє» – орієнтовані на фінансування бізнесу ветеранів та членів родин загиблих;

✓ програми ВАРТО+ГО та ВАРТО: Єднання – орієнтовані на підтримку громадських об'єднань із статусом юридичної особи (громадські організації або громадські спілки), діяльність яких спрямована на захист прав і свобод, задоволення суспільних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів ветеранів та членів їхніх сімей.

Слід відмітити, що в основному програми конкурсів «ВАРТО» фінансуються за кошти державного бюджету через Український ветеранський фонд. Однак, два з цих конкурсів мають партнерів, а саме:

- Конкурс ВАРТО: Робити своє – фінансується УВФ у партнерстві з Фондом «МХП – Громаді» (українським благодійним фондом, який допомагає громадам вирішувати їхніх соціальні, економічні та екологічні проблеми);

- Конкурс ВАРТО: Єднання – співфінансується ІСАР Єднання у межах проєкту «Ініціатива секторальної підтримки громадянського суспільства», що реалізується ІСАР Єднання у консорціумі з Українським незалежним центром політичних досліджень та Центром демократії та верховенства права завдяки підтримці американського народу, наданій через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) [11].

У 2022 році в рамках макрофінансування за конкурсними програмами ВАРТО було підтримано 61 проєкт, кожен з яких отримав від 500 тис. грн до 1 млн грн (рис. 4). В цілому на фінансування цих проєктів було спрямовано більше 21 млн грн. Водночас у 2023 року (станом на вересень) на фінансування 116 проєктів переможців уже було спрямовано майже 96 млн грн.

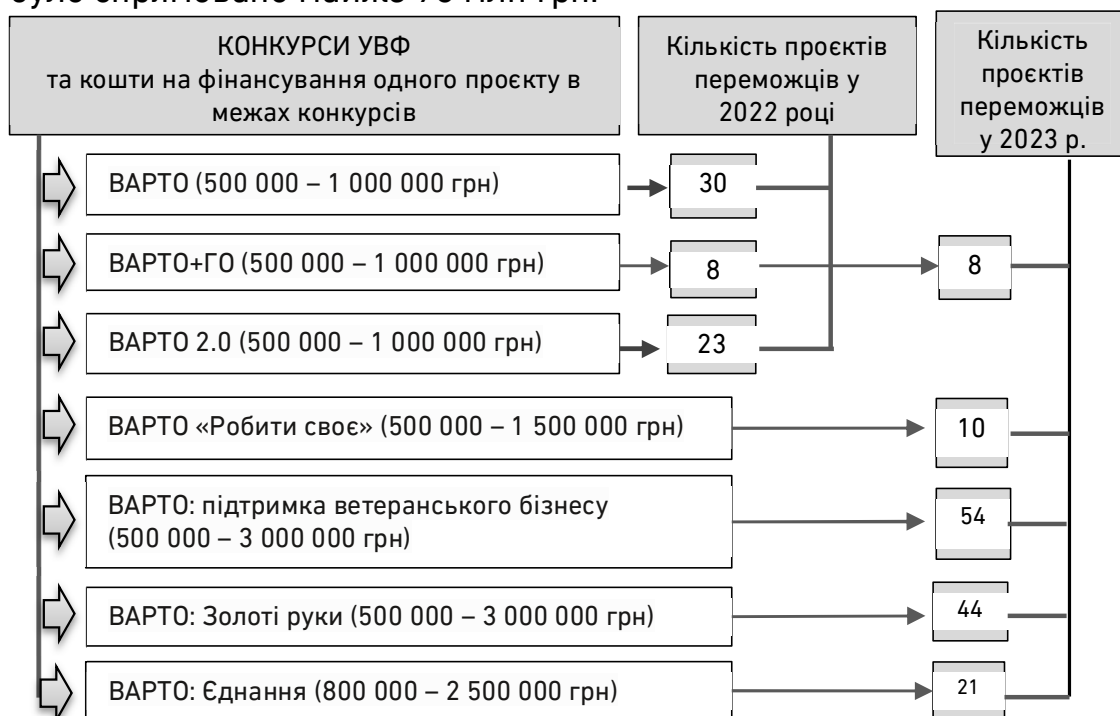

Рис. 4. Конкурси УВФ підтримки проєктів ветеранського бізнесу та проєктів громадських організацій [11]

Одним із ефективних напрямів реалізації трудового потенціалу

ветеранів у США є франшиза. Багато франчайзерів США прагнуть заручитися військовими ветеранами як франчайзі, оскільки військова підготовка ветеранів допомагає їм вести бізнес не відхиляючись від бізнес-моделі франчайзингу [24]. На сьогодні, ветеранам належать понад 66 тисяч франчайзингових компаній, що становить 14% від загальної кількості компаній такого типу у США. Тож залучення демобілізованих учасників бойових дій до франчайзингової діяльності, запровадження пільг на покупку франшизи можуть стати дієвим засобом підтримки ветеранського бізнесу в Україні. Адже франчайзинг суттєво мінімізує ризики підприємницької діяльності та дозволяє стати власником прибуткового бізнесу навіть в тому випадку, якщо у підприємця немає достатнього досвіду або великого бюджету.

Варто відмітити, що створення сприятливих умов для реалізації підприємницьких ініціатив ветеранів має базуватися на інтегрованій взаємодії держави, бізнесу та громадських секторів, що передбачає застосування широкого спектра механізмів та інструментів. Зокрема, у Великобританії сервіс Veterans' Gateway підтримує ветеранів та їхні родини в пошуку необхідної допомоги у сфері соціального забезпечення, включаючи житло, психічне благополуччя, фінанси тощо. Даний сервіс є першою точкою контакту для ветеранів та їхніх близьких [29].

В Україні також реалізовується схожа ініціатива – на порталі національного проєкту з розвитку підприємництва та експорту «Дія.Бізнес» з'явився новий розділ «Ветеранський бізнес». У цьому розділі ветерани, члени їх сімей та родини загиблих учасників бойових дій можуть знайти всю необхідну інформацію щодо розвитку та підтримки власної справи: як заснувати власне підприємство, правильно вести бухгалтерську звітність, скласти фінансовий план, отримати фінансування на розвиток своєї бізнес-ідеї, просувати продукт і управляти командою [4].

Цікавим для практичного втілення є проєкт British Veteran Owned – інтернет-платформа з каталогом бізнесу ветеранів у Великій Британії. British Veteran Owned є зручним онлайн-порталом для пошуку громадянами, того ветеранського бізнесу, який постачає необхідний їм продукт або послугу. Знайшовши потрібний тип бізнесу, вони можуть скористатися ним і безпосередньо підтримати ветерана [19].

Восени 2023 року в Україні почав реалізовуватися схожий проєкт. Задля залучення громадськості до підтримки ветеранського бізнесу, зокрема у якості споживачів їх продукції, Український

ветеранський фонд, спільно з партнерами ІТ-компанією ЛУН та сервісом онлайн-замовлення авто Uklon розробили інтерактивну карту ветеранських бізнесів у межах концепції «Шлях ветерана. Бізнес». На одній платформі представлено бізнеси ветеранів і їхніх родин у різних регіонах [9].

Досить цікавим, в плані взаємодії, є спільний проєкт Мінветеранів та фонду «Повернись живим» щодо інформаційно-іміджеву підтримку ветеранів-підприємців. Розроблений ними бренд «Створено Захисниками» має на меті просувати ветеранський бізнес, зробити його видимим та впізнаваним. Українські споживачі зможуть легко ідентифікувати продукцію ветеранів завдяки графічному зображенню, яке підтверджує, що продукція дійсно виготовлена ветеранами [15]. Крім того, Міністерство у справах ветеранів уже підписало Меморандум про співпрацю з мережею супермаркетів «Сільпо», що надає можливість ветеранам-підприємцям розмістити свою продукцію як крафтового виробника під торговою маркою «Створено Захисниками» на полицях мережі (проєкт «Сільпо» для малих виробників «Лавка Традицій»).

Світовий досвід показує, що на підтримку ветеранського бізнесу створюються різноманітні недержавні інституції, коаліції, організації. Зокрема, це стосується надання інформаційно-консультаційної підтримки потенційним власникам бізнесу з числа ветеранів, в тому числі їх навчання основам бізнесу.

Прикладом такої взаємодії можна вважати програму «Операція Підприємець» створену канадською благодійною організацією Prince's Charities спільно з Futurpreneur. Програма пропонує безкоштовні одноденні семінари для ознайомлення з основами підприємництва, розроблені спеціально для ветеранів (включаючи способи перенесення військових навичок на власний бізнес), а також тижневий інтенсивний тренувальний табір для вивчення основ бізнесу та спілкування з іншими військовослужбовцями, які мають підприємницькі здібності. У 2020 році Міністр у справах ветеранів та заступник міністра національної оборони Лоуренс Макалей оголосив про фінансування операції «Підприємець» через Фонд добробуту ветеранів і сімей. Операція «Підприємець» отримала 390 000 доларів протягом трьох років на розширення своїх семінарів та програм онлайн-навчання для ветеранів та їхніх родин з метою вивчення можливостей самозайнятості [20].

У США Асоціація малого бізнесу реалізує чимало освітніх проєктів підтримки ветеранських ініціатив, а саме [1]:

- 1) програма Veteran Business Outreach Centers – пропонує

послуги з розвитку підприємництва (бізнес-тренінги, консультування, знаходження партнерів та джерел фінансування), що надаються ветеранам мережею з 22 центрів на території США;

2) програма Boots to Business (B2B) – пропонує основи знань про бізнес та починається з дводенного навчання «Вступ до підприємництва». Після закінчення цього етапу, учасники можуть продовжити навчання на восьмижневому онлайн-курсі, що проводить Syracuse University;

3) програма VETRN – пропонує безкоштовно навчає ветеранів власників малих бізнесів та членів їх родини, як успішно розвивати власну справу. Ветерани, прийняті до програми, отримують наставника в перший день і мають доступ до значної професійної мережі.

В Україні також реалізуються освітні проєкти в цьому напрямі. Зокрема, у 2023 році за фінансової підтримки UVF запущено онлайн-курс для ветеранів і ветеранок «Повернення з війни: розум, тіло, соціум» (спільно з Українським католицьким університетом). Уже понад два роки на базі Запорізького національного університету успішно функціонує академічний бізнес-інкубатор для ветеранів війни, які хочуть започаткувати свою справу. До послуг ветеранського бізнес-інкубатора входить: навчання основ підприємництва; консультування з бізнес-планування; пошук інвесторів чи інших джерел фінансування. Однак, масштаби даних освітніх проєктів не здатні перекрити потреби ветеранів у такій допомозі.

Висновки. Війна в Україні призводить до зростання кількості військовослужбовців, які отримали статус ветерана та категорію учасника бойових дій. У близькій перспективі значно актуалізуються питання щодо їх інтеграції у суспільство та адаптації до мирного життя.

Як показує міжнародний досвід, державне сприяння у працевлаштуванні та самозайнятості ветеранів є одним зі стратегічних напрямів соціальної підтримки ветеранів загалом, адже дозволяє розвивати малий та середній бізнес, частково зменшуючи навантаження на фінансування соціальної сфери. Відтак, підтримка ветеранського бізнесу наразі розглядається органами влади як один із інструментів реалізації Стратегії формування системи переходу від військової служби до цивільного життя.

Майже в кожній досліджуваній нами країні існують власні інструменти та стратегії підтримки ветеранського бізнесу, які є ефективними та показовими для наслідування. В міжнародній

практиці, зокрема американській, актуальними є програми професійної адаптації ветеранів, що стимулюють відкриття власної справи та надання пільг на франчайзинг. Відтак, на сьогодні, в Україні франшизу можна віднести до ефективних напрямів реалізації трудового потенціалу ветеранів.

Загалом, залучення ветеранів до підприємницької діяльності може бути не тільки ефективним інструментом їх адаптації до цивільного життя, а стати потужними каталізаторами змін соціально-економічного характеру.

Публікацію підготовлено за проєктом «Забезпечення соціального захисту учасників АТО/ООС та суспільної інтеграції внутрішньо переміщених осіб в умовах посилення загроз соціальній безпеці» (реєстраційний номер 2021.01/0343), який переміг у конкурсі Національного фонду досліджень України «Наука для безпеки і сталого розвитку України».

1. Аналітична довідка: Сприяння розвитку бізнесу ветеранів: досвід США. URL: https://veteranfund.com.ua/analitics/facilitating_veteran_business_development/ (дата звернення: 20.12.2023).
2. Аналітична інформація за даними Міністерства у справах ветеранів України. URL: <https://data.mva.gov.ua/?fbclid=IwAR20WnHkc9i1eRcNxWI4T6gvQz61X7A3tEqQP5-FOYeYoPsaq0EBNRyXSYI> (дата звернення: 05.11.2023).
3. Берездецька Л. В. Соціальні проблеми учасників АТО в українському суспільстві. *Вісник Львівського національного університету. Сер. Соціологічна*. 2016. Вип. 10. С. 138–149.
4. Ветеранський бізнес. Дія.Бізнес. URL: <https://business.diia.gov.ua/veteran-business> (дата звернення: 05.12.2023).
5. Гордієнко Є. П. Розвиток підприємницької діяльності як засіб професійної адаптації учасників бойових дій в Україні: досвід США. *Humanities and Social Sciences*. 2019. Vol. VII(34). Р. 42–48.
6. Гранти для ветеранів та членів їхніх сімей. «Робота. ДІА.gov.ua». URL: <https://diia.gov.ua/services/grant-dlya-veteraniv-ta-chleniv-yihnih-simej> (дата звернення: 05.12.2023).
7. Двадцять загальнонаціональне опитування: Образ ветеранів в українському суспільстві (14–16 січня 2023). URL: https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/doc/Veterans_UA_012023.pdf (дата звернення: 05.11.2023).
8. Друге анонімне онлайн-опитування серед ветеранів та діючих військовослужбовців «Портрет ветерана. Блок «Потреби ветеранів» (6–12 лютого 2023). URL: <https://veteranfund.com.ua/doc/6-12-02-23.pdf> (дата звернення: 05.11.2023).
9. Інтерактивна карта ветеранських бізнесів. 2023. URL: <https://misto.lun.ua/veteran> (дата звернення: 05.11.2023).
10. Коленіченко Т. І., Вербицька А. В., Петрик О. Л. Сприяння у працевлаштуванні та створенні бізнесу як шлях до реінтеграції військовослужбовців та ветеранів АТО/ООС в умовах сучасного суспільства : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Т. І. Коленіченко. Київ : Гнозис, 2020. 144 с.
11. Конкурсні програми з фінансування проєктів ветеранського бізнесу. Український ветеранський фонд. URL: <https://veteranfund.com.ua/contests/#2023> (дата звернення: 05.01.2024).
12. Корінець Р., Гончаренко Л. Абетка фермерства для ветеранів війни. 2023. URL: <https://mva.gov.ua/storage/app/sites/1/Абетка%20фермерства%20для%20ветеранів%20війни.pdf> (дата звернення 10.10.2023).
13. Краус К. М., Краус Н. М., Ігнатюк А. І. Ветеранське підприємництво та бізнес в Україні: інституційна, фінансова та

проєктна складова практичної реалізації. *Європейський науковий журнал економічних та фінансових інновацій*. 2023. № 1(11). С. 98–111. **14.** Промова Прем'єр-міністра України Д. Шмигала на засіданні Уряду. *Урядовий портал*. 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/promova-premier-ministra-ukrainy-denysa-shmyhalia-na-zasidanni-uriadu-29-9-23> (дата звернення: 05.11.2023). **15.** Створено захисниками. Міністерство у справах ветеранів України. 2023. URL: <https://mva.gov.ua/ua/veteranam/stvoreno-zahisnikami> (дата звернення: 05.11.2023). **16.** Тарновська І. В., Власова В. П. Активізація підприємницької ініціативи як спосіб забезпечення зайнятості ветеранів АТО/ООС: українська практика та світовий досвід. *Проблеми економіки* : наук. журн. 2021. № 4 (50). С. 203–210. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2021-4-203-210> (дата звернення: 05.11.2023). **17.** Харченко О. І., Мраморнова О. М. Проблеми ветеранів антитерористичної операції на сході України. *Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Сер. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2016. Вип. 37. С. 115–124. **18.** Шевченко А. Бізнес після війни: як допомогти ветеранам стати підприємцями. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/05/12/673787/> (дата звернення: 05.11.2023). **19.** British Veteran Owned. The Directory of British Veteran Owned. 2023. URL: <https://www.britishveteranowned.co.uk/directory> (дата звернення: 17.12.2023). **20.** Canada.ca. Veterans Affairs Canada announces funding to support Veteran entrepreneurs. 2020. URL: <https://www.canada.ca/en/veterans-affairs-canada/news/2020/01/veterans-affairs-canada-announces-funding-to-support-veteran-entrepreneurs.html> (дата звернення: 15.12.2023). **21.** Cloetingh Steve. Hiring veterans is smart strategy but these 3 factors drive them away. *Entrepreneur Magazine*. November 11, 2018. URL: <https://www.entrepreneur.com/article/323040> (дата звернення: 05.01.2024). **22.** Federation of Small Businesses. A Force for Business report. 2019. URL: <https://www.fsb.org.uk/standing-up-for-you/our-campaigns/force-for-business/force-for-business-armed-forces-service-leavers-and-small-business> (дата звернення: 05.01.2024). **23.** Grgurinovic M. Croatia registers over 3.000 more war veterans during pandemic. *Balkan Transitional Justice*. 2021. URL: <https://balkaninsight.com/2021/12/13/croatia-registers-over-3000-more-war-veterans-during-pandemic/> (дата звернення: 18.12.2023). **24.** Jeremy C. Shorta, Miles A. Zacharyb, David J. Ketchen Jr.b. Entrepreneurial orientation rhetoric and franchise system size: The moderating role of military veteran recruitment. *Journal of Business Venturing Insights*. 2018. № 10. P. 379–402. **25.** Jim-Suleiman S., Ibiameke A., Fenan N. V. A Review of Literature on the Concept, Motivations and Factors affecting the Successes of Veteran Entrepreneurs. *European Journal of Accounting, Auditing and Finance Research*. 2021. Vol. 9(4). P. 42–51. **26.** Pešorda Lucija, Gregov Zrinka, Vrhovski Mijo. War veteran entrepreneurship: veterans' cooperatives in Croatia. *An Enterprise Odyssey: Corporate governance and public policy – path to sustainable future* : Proceedings of the 6th International Conference. 2012. P. 1011–1026. **27.** Samoliuk N., Bilan Y., Mishchuk H. Managing a veteran business: topicality and opportunities for social adaptation of combatants. *Polish Journal of Management Studies*. 2023. Vol. 28(1). P. 295–310. DOI: 10.17512/pjms.2023.28.1.17 (дата звернення: 05.01.2024). **28.** SCORE. The Megaphone of Main Street: Unsung Entrepreneurs: Immigrants, Veterans and Encore (55+). 2021. URL: <https://www.score.org/sites/default/files/Megaphone-of-Main-Street-Unsung-Entrepreneurs.pdf> (дата звернення: 16.12.2023). **29.** Veterans' Gateway – information and support for veterans and their families. URL: <https://www.veteransgateway.org.uk/> (дата звернення: 16.12.2023).

REFERENCES:

1. Analytichna dovidka: Spriannia rozvytku biznesu veteraniv: dosvid SShA. URL: https://veteranfund.com.ua/analytics/facilitating_veteran_business_development/ (data zvernennia: 20.12.2023).
2. Analytichna informatsiia za danymy Ministerstva u spravakh veteraniv Ukrainy. URL: <https://data.mva.gov.ua/?fbclid=IwAR20WnHkc9i1eRcNxWI4T6gvQz61X7A3tEqQP5-FOYeYoPcaq0EBNRyXSYI> (data zvernennia: 05.11.2023).
3. Berezetska L. V. Sotsialni problemy uchashnykiv ATO v ukrainskomu suspilstvi. *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu. Ser. Sotsiologichna*. 2016. Vyp. 10. S. 138–149.
4. Veteranskyi biznes. Diia.Biznes. URL: <https://business.diia.gov.ua/veteran-business> (data zvernennia: 05.12.2023).
5. Hordiienko Ye. P. Rozvytok pidpriemnytskoi diialnosti yak zasib profesiinoi adaptatsii uchashnykiv boiovykh dii v Ukraini: dosvid SShA. *Humanities and Social Sciences*. 2019. Vol. VII(34). P. 42–48.
6. Hranty dlia veteraniv ta chleniv yikhnikh simei. yeRobota. Diia.gov.ua. URL: <https://diia.gov.ua/services/grant-dlya-veteraniv-ta-chleniv-yihnih-simej> (data zvernennia: 05.12.2023).
7. Dvadtsiate zahalnonatsionalne opytuvannia: Obraz veteraniv v ukrainskomu suspilstvi (14–16 sichnia 2023). URL: https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/doc/Veterans_UA_012023.pdf (data zvernennia: 05.11.2023).
8. Druhe anonimne onlain-opytuvannia sered veteraniv ta diiuchykh viiskovosluzhbovtziv «Portret veterana. Blok «Potreby veteraniv» (6–12 liutoho 2023). URL: <https://veteranfund.com.ua/doc/6-12-02-23.pdf> (data zvernennia: 05.11.2023).
9. Interaktyvna karta veteranskykh biznesiv. 2023. URL: <https://misto.lun.ua/veteran> (data zvernennia: 05.11.2023).
10. Kolenichenko T. I., Verbytska A. V., Petryk O. L. Spriannia u pratsevlashtuvanni ta stvorenni biznesu yak shliakh do reintehratsii viiskovosluzhbovtziv ta veteraniv ATO/OOS v umovakh suchasnoho suspilstva : navch.-metod. posib. / za zah. red. T. I. Kolenichenko. Kyiv : Hnozis, 2020. 144 s.
11. Konkursni prohramy z finansuvannia proiektiv veteranskoho biznesu. Ukrainskyi veteranskyi fond. URL: <https://veteranfund.com.ua/contests/#2023> (data zvernennia: 05.01.2024).
12. Korinets R., Honcharenko L. Abetka fermerstva dlia veteraniv viiny. 2023. URL: <https://mva.gov.ua/storage/app/sites/1/Abetka%20fermerstva%20dlia%20veteraniv%20viiny.pdf> (data zvernennia 10.10.2023).
13. Kraus K. M., Kraus N. M., Ihnatiuk A. I. Veteranske pidpriemnytstvo ta biznes v Ukraini: instytutsiina, finansova ta proiektna skladova praktychnoi realizatsii. *Yevropeyskyi naukovyi zhurnal ekonomichnykh ta finansovykh innovatsii*. 2023. № 1(11). S. 98–111.
14. Promova Premier-ministra Ukrainy D. Shmyhalia na zasidanni Uriadu. *Uriadovy portal*. 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/promova-premier-ministra-ukrainy-denysa-shmyhalia-na-zasidanni-uriadu-29-9-23> (data zvernennia: 05.11.2023).
15. Stvoreno zakhysnykamy. Ministerstvo u spravakh veteraniv Ukrainy. 2023. URL: <https://mva.gov.ua/ua/veteranam/stvoreno-zahisnikami> (data zvernennia: 05.11.2023).
16. Tarnovska I. V., Vlasova V. P. Aktyvizatsiia pidpriemnytskoi initsiatyvy yak sposib zabezpechennia zainiatosti veteraniv ATO/OOS: ukrainska praktyka ta svitovy dosvid. *Problemy ekonomiky : nauk. zhurn.* 2021. № 4 (50). S. 203–210. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2021-4-203-210> (data zvernennia: 05.11.2023).
17. Kharchenko O. I., Mramornova O. M. Problemy veteraniv antyterorystychnoi operatsii na skhodi Ukrainy. *Visnyk Kharkivskoho nats. un-tu im. V.N. Karazina. Ser. Sotsiologichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody*. 2016. Vyp. 37. S. 115–124.
18. Shevchenko A. Biznes pislia viiny: yak dopomohty veteranam staty pidpriemtsiamy. *Ekonomichna pravda*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/05/12/673787/> (data zvernennia: 05.11.2023).
19. British Veteran Owned. The Directory of British Veteran Owned. 2023.

URL: <https://www.britishveteranowned.co.uk/directory> (data zvernennia: 17.12.2023).

20. Canada.ca. Veterans Affairs Canada announces funding to support Veteran entrepreneurs. 2020. URL: <https://www.canada.ca/en/veterans-affairs-canada/news/2020/01/veterans-affairs-canada-announces-funding-to-support-veteran-entrepreneurs.html> (data zvernennia: 15.12.2023).

21. Cloetingh Steve. Hiring veterans is smart strategy but these 3 factors drive them away. *Entrepreneur Magazine*. November 11, 2018. URL: <https://www.entrepreneur.com/article/323040> (data zvernennia: 05.01.2024).

22. Federation of Small Businesses. A Force for Business report. 2019. URL: <https://www.fsb.org.uk/standing-up-for-you/our-campaigns/force-for-business/force-for-business-armed-forces-service-leavers-and-small-business> (data zvernennia: 05.01.2024).

23. Grgurinovic M. Croatia registers over 3.000 more war veterans during pandemic. *Balkan Transitional Justice*. 2021. URL: <https://balkaninsight.com/2021/12/13/croatia-registers-over-3000-more-war-veterans-during-pandemic/> (data zvernennia: 18.12.2023).

24. Jeremy C. Shorta, Miles A. Zacharyb, David J. Ketchen Jr.b. Entrepreneurial orientation rhetoric and franchise system size: The moderating role of military veteran recruitment. *Journal of Business Venturing Insights*. 2018. № 10. P. 379–402.

25. Jim-Suleiman S., Ibiameke A., Fenan N. V. A Review of Literature on the Concept, Motivations and Factors affecting the Successes of Veteran Entrepreneurs. *European Journal of Accounting, Auditing and Finance Research*. 2021. Vol. 9(4). P. 42–51.

26. Pešorda Lucija, Gregov Zrinka, Vrhovski Mijo. War veteran entrepreneurship: veterans cooperatives in Croatia. *An Enterprise Odyssey: Corporate governance and public policy – path to sustainable future* : Proceedings of the 6th International Conference. 2012. P. 1011–1026.

27. Samoliuk N., Bilan Y., Mishchuk H. Managing a veteran business: topicality and opportunities for social adaptation of combatants. *Polish Journal of Management Studies*. 2023. Vol. 28(1). P. 295–310. DOI: 10.17512/pjms.2023.28.1.17 (data zvernennia: 05.01.2024).

28. SCORE. The Megaphone of Main Street: Unsung Entrepreneurs: Immigrants, Veterans and Encore (55+). 2021. URL: <https://www.score.org/sites/default/files/Megaphone-of-Main-Street-Unsung-Entrepreneurs.pdf> (data zvernennia: 16.12.2023).

29. Veterans Gateway – information and support for veterans and their families. URL: <https://www.veteransgateway.org.uk/> (data zvernennia: 16.12.2023).

Samoliuk N. M. [1; ORCID ID: 0000-0001-8693-8558],

Candidate of Economics (Ph.D.), Associate Professor,

Yurchyk H. M. [1; ORCID ID: 0000-0003-1013-6940],

Candidate of Economics (Ph.D.), Associate Professor,

Mishchuk V. A. [1; ORCID ID: 0000-0003-3626-5652],

Master

¹National University of Water and Environmental Engineering, Rivne

INTERNATIONAL AND DOMESTIC PRACTICE OF VETERAN BUSINESS SUPPORT

The war in Ukraine, which has significantly escalated since February 2022, has led to a significant increase in the number of war veterans at the expense of combatants (including those with disabilities) who have

participated in repelling and containing the armed aggression of the Russian Federation since 2014. Therefore, their social adaptation and return to a peaceful life are relevant today. As international experience shows, state assistance in employment and self-employment of veterans is one of the strategic directions of social support for veterans in general, as it allows for the development of small and medium-sized businesses, partially reducing the burden on financing the social sphere. Therefore, the support of veteran businesses is currently considered by the authorities as one of the tools for the implementation of the Strategy for the formation of the transition system from military service to civilian life.

The analysis of the best practices in the application of veteran policies in the world shows how to effectively use the potential of combatants who return home from the front. Moreover, one of these areas is precisely the creation of conditions for starting and developing a veteran business. In the USA, Great Britain, Canada, and Croatia, there are their own tools and strategies to support veteran businesses, which are effective and exemplary to follow. For example, in international practice, professional adaptation programs for veterans that stimulate opening one's own business and providing franchising benefits are relevant. However, it is impossible to blindly implement someone else's success because there are significant differences in the population's mentality and the economic development of different countries. It would be expedient for Ukraine to combine various instruments of veteran policies of various developed countries. So, the first steps already taken in this direction are worth noting. In particular, financial assistance for starting one's own business can be obtained by using the state grant program for supporting veterans «eRobota», or competitive programs of the Ukrainian Veterans Fund. At the same time, a new section, «Veteran Business», has appeared on the «Diia.Business» portal to provide informational support to veterans regarding the development and running of their own businesses.

Keywords: war veterans; combatants; social adaptation; reintegration into society; veteran business.

Отримано: 08 січня 2024 року
Прорецензовано: 13 січня 2024 року
Прийнято до друку: 29 березня 2024 року